

стопілінської реформи на початку ХХ ст. / Л. Ігнатова // Історія України. – 2000. – № 34. – С. 6-7.

15. К выходу из общины // Черниговское слово. – 1910. – №1018. – 1 июня. – С. 2.

16. Нізова Л.В. Століпінський етап створення державно-монополістичного управління суспільством / Л.В. Нізова // Український історичний журнал. – 2008. – № 3. – С. 101-123.

17. Об укреплении земли в личную собственность по Черниговской губернии // Черниговское слово. – 1910. – № 959. – 14 марта. – С. 2.

18. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3. Т. XXVI. 1906. Отд. 1. – СПб, 1909. – 1157 с.

19. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3. Т. XXX. 1910. Отд. 1. – СПб, 1913. – 1425 с.

20. Россия. 1913 год. Статистико-документальный справочник. / Рос. АН; Ин-т Рос. истории. – СПб.: Блиц, 1995. – 415 /1/ с.

21. Румянцев М. Столыпинская аграрная реформа: предпосылки, задачи, итоги / М. Румянцев // Вопросы экономики. – 1990. – № 10. – С. 63-74.

22. Статистика землевладения 1905 г. – Вып. 47. – Черниговская губерния. – СПб.: Типография М. Яковлева, 1906. – 60 с.

23. Статистический ежегодник на 1912 г. / Под ред. В.И. Ша-раго. – СПб.: Тип-я «Экономия», 1912. – 445 с.

24. Статистический ежегодник России 1913 г. (год десятый). – СПб.: Издание ЦСК М.В.Д., 1914. – 664 с.

25. Статистический ежегодник России 1914 г. (год одиннадцатый). – Пг.: Изд-е ЦСК М.В.Д., 1915. – 724 с.

26. Статистический ежегодник России 1915 г. (год двенадцатый). – Петроград: Издание Центрального Статистического Комитета М.В.Д., 1916. – 659 с.

25. Черниговская губерния. XLVIII. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – СПб.: Отд. тип. П.П. Сойкина, 1903. – 442 с.

27. Шевченко В.М. Реформа П.А.Століпіна та її вплив на еволюцію поземельних відносин в Україні (1906-1916 рр.) / В.М. Шевченко // Сіверянський літопис. – 2007. – № 1. – С. 91-101.

28. Якименко М. Приватизація селянської надільної землі в Україні 1906-1917 рр.: причини, зміст, наслідки / М. Якименко, О. Краснікова, Д. Селіхов // Економіка України. – 1997. – № 8. – С. 62-70.

Герасимчук А.М. Приватизація крестьянской надельной земли на Черниговщине в годы столыпинской аграрной реформы (1907-1916 гг.)

В статье освещается процесс осуществления столыпинской аграрной реформы в Черниговской губернии, в частности укрепление надельных земель в частной собственности крестьян-общинников в 1907-1916 гг.

Ключевые слова: Черниговская губерния, аграрная реформа, община, приватизация, землеустройство, подворное землевладение

Herasymchuk O.M. The privatization of the peasant allotment land on Chernihiv region in the Stolypin's agrarian reform period (1907-1916)

The article describes the process of implementation of Stolypin's agrarian reforms in Chernihiv province, in particular the strengthening of the allotment of the lands in private property of peasants-community members in 1907-1916.

Keywords: Chernihiv province, agrarian reform, the community, privatization, land management, homestead land tenure.

28.02.2013 р.

УДК94(477.41)«1861/1917»+001.8

М.Г. Казьмирчук

ЗАРУБІЖНІ ДОСЛІДЖЕННЯ З СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПОРЕФОРМЕННОГО ПЕРІОДУ

У статті аналізується внесок зарубіжних авторів у дослідження проблеми соціально-економічного розвитку Київської губернії у 1861-1917 рр.

Ключові слова: зарубіжні дослідження, соціально-економічний розвиток, Київська губернія, пореформений період.

Соціально-економічна проблематика на сьогоднішній день залишається одним із пріоритетних напрямків в історичній науці. Нині багато істориків намагаються висвітлити соціально-економічний розвиток українських земель другої половини ХІХ – початку ХХ ст., досліджуючи лише окремі стани або їхніх представників, розвиток одного міста або села. Друга половина ХІХ – початок ХХ ст. – бурхливий період соціально-економічного розвитку всіх українських земель і, зокрема Київської губернії, коли суспільство переживає новий час, прогресивні та суперечливі зміни. Однією з найбільш розвинутих адміністративно-територіальних одиниць Російської імперії була Київська губернія, вивчення сутності й перебігу соціально-економічних процесів у якій дає змогу висвітлити багаторівневий взаємозв'язок суспільних і регіональних проблем пореформеного періоду. Без дослідження соціально-економічного розвитку Київської губернії, котра є складовою історії України, важко зрозуміти процеси, що відбувалися в Російській імперії загалом. Актуальність дослідження визначається також наявністю значної кількості джерел і маловивченістю соціально-економічного розвитку Київської губернії пореформеного періоду.

Іноземні видання іноді дають змогу добути інформацію про соціальний розвиток Київської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Багато в чому ми завдяки їм можемо відновити канву подій, але тільки канву, бо іноземні автори здебільшого пишуть насамперед про історію власного народу. Тому в їхніх творах згадуються події з історії Росії або іншої держави, а про Україну немає й згадки або є незначна кількість інформації, тим більше годі шукати там Київську губернію. Більш того, навіть якщо така інформація міститься у працях іноземних авторів, то, безсумнівно, вона подається в інтерпретації інтересів того народу, до якого належить автор. Тому, зібравши матеріал по краплинах, вітчизняний дослідник має його повністю переосмислити. Особливо це стосується праць російських істориків, які є найчисленнішими і найдоступнішими.

Сучасні російські дослідники вже мають достатньо критичного досвіду, аби сперечатися з класиками марксизму, щоправда поки що не досить впевнено, адже їм нині мало хто суперечить. Двотомна праця

російського історика Б.М. Миронова із великою кількістю статистичних викладок, різних таблиць, широким переліком літератури висвітлює процеси перетворення станового суспільства на класове. Справляє велике враження масштаб дослідження, проведеного одним істориком. Його висновки порушують традиційні уявлення про дореволюційну російську історію, адже автор ставить за мету висвітлити раніше недосліджувану соціальну історію. В його праці соціальна історія Росії розглянута в ракурсі багатформатної суспільної модернізації країни. Б.М. Миронов вважає, що наприкінці XVIII ст. в Росії утворилися стани, що мали такі ознаки, як права, станові організації, самосвідомість, ознаки станової приналежності. Дискусійним, на нашу думку, є твердження російського дослідника про те, що стани в Росії виникли під західноєвропейським впливом, хоча висновок автора, з яким можна погодитися, про асинхронний розвиток Росії порівняно з Європою та негативні прояви цього у суспільстві щодо природних втрат розвитку, видається правильним і підтверджується попередніми дослідженнями. Дуже коротким і мало проаналізованим з точки зору соціальної історії залишився розгляд революційних подій 1905 і 1917 рр. Загалом, хоч соціальна траєкторія України мала свої параметри історичного, економічного й культурного розвитку, праця Б.М. Миронова дала значний поштовх для подальших вітчизняних розробок у сфері української соціальної історії, дала змогу глибше зрозуміти соціальний розвиток України у XIX-XX ст. [7; 8].

У наш час російські історики видали збірки документів XIX-XX ст., де є чимало архівного матеріалу по Київській губернії. Так, у 1998 р. видана збірка документів за редакцією А.М. Анфімова щодо селянського руху початку XX ст. [6, 23-148, 203], де опубліковані матеріали про обстоювання прав селянами. Також активно видаються російські енциклопедичні праці та словники, де можна знайти довідку про стани, титули та чини Російської імперії. У Росії виходять збірники статей, серед яких можна знайти небагато інформації про Київську губернію [10; 12]. Аграрні відносини в українському селі до 1917 р. проаналізував М.А. Рубач, капіталістичну та відробіткову систему в сільському господарстві поміщиків України наприкінці XIX ст. вивчав Л.М. Іванов, формування інтелігенції, її соціальні та духовні засади дослідив московський дослідник І.В. Сучков [4; 11; 13]. Етнічні проблеми також почали активно досліджуватися сучасними російськими істориками. Питання соціальних особливостей єврейських погромів у Російській імперії наприкінці XIX ст. висвітлив російський дослідник О. Безаров [1]. Єврейську підприємницьку діяльність та її законодавче врегулювання в Росії, зокрема і у Київській губернії, вивчила І.В. Поткіна [9]. О.М. Боханов дослідив клас буржуазії, якому присвячено багато праць статистико-історичного характеру [3].

Грунтовне соціально-економічне дослідження Правобережної України другої половини XIX – початку XX ст. проведене польським дослідником Д. Бовуа, який проаналізував проблему поляків у соціо-етнічних конфліктах за землю в Україні. Він відзначав, що вивчення суспільства Правобережної України зроблено не було, але він висвітлює, насамперед, проблеми польської спільноти, діяння видатних поляків та процвітання їхніх маєтків, намагається довести їхню рівність з росіянами на українських теренах, показати боротьбу за українську землю [2].

Більш конкретно інформацію про діяльність дворянсько-шляхетського роду Понятовських на Київщині у XIX ст. проаналізувала польська дослідниця Е. Орман. Вона використала архівні матеріали Києва та Київської області, Варшави, Кракова та приватні архівні колекції при дослідженні родового маєтку Понятовських у Таганчі [22]. Її праця «Таганча Понятовських. З історії шляхти на Україні в XIX ст.» загалом торкається проблеми ролі шляхти в соціально-господарському розвитку Київщини у XIX ст., докладно розглядаючи долі двох дворянсько-шляхетських родин польської – Понятовських та російської – Бутурліних, висвітлює мотивацію багатой шляхти, її політичні побоювання змін, що принесло XIX ст. у політичному, соціальному, господарському та національному сферах у Київській губернії. Проте дослідниця не висвітлює взаємозв'язків Понятовських і Бутурліних із іншими промисловцями Київщини, хоча від цього цінність її праці не втрачається для висвітлення соціально-економічного розвитку Київської губернії другої половини XIX – початку XX ст.

Щодо історіографії далекого зарубіжжя, то спеціальних праць про соціально-економічний розвиток Київської губернії не виявлено. Можна виділити загальні і популярні роботи зарубіжних дослідників про соціальний розвиток Російської імперії. Соціально-економічний розвиток підросійської України, особливо зростаючі впливи російського та іноземних капіталів, відзначав у своїй праці професор Кельнського університету, швейцарець А. Капелер, який дослідив національні рухи народів Російської імперії у праці «Россия – многонациональная империя: Возникновение. История. Распад». Проте гучна назва не відповідає досить описовому характеру подій в історії Росії, хоча позитивом її є використання зарубіжної літератури щодо національних проблем Російської імперії. Кілька розділів праці А. Капелера стосуються національних проблем всередині Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст., але щодо українських земель загалом автор висвітлює кілька аспектів цієї проблеми, зосереджуючись переважно на росіянах, поляках і євреях [5]. Вчений з Норвегії Вікторія Тевліна написала чимало праць, присвячених історії Російської імперії XIX-XX ст., акцентуючи увагу на соціальних

аспектах реформ [25]. Історію Російської імперії від періоду Київської Русі до ліквідації царату дослідив О. Гюч з Берлінського університету [17].

Праця «Занепад Російської імперії 1881-1914 рр.» англійського вченого Х. Сетона-Ватсона, відомого експерта із східноєвропейських відносин, написана у добу «хрущовської відлиги» і спрямована на висвітлення розпаду Російської імперії та обстоювання антирадянських точок зору, доведення неприйнятності ідеології післяімперської доби. Предметом цієї роботи є висвітлення та аналіз стадій занепаду Російської імперії в період між Кримською та Першою світовою війнами. Сетон-Ватсон, виділивши три періоди – ліберальне правління Олександра II (1855-1881), реакції (1881-1905) та розгортання революційного руху (1905-1914) – розглядає структуру держави та суспільства, політичні рухи та зовнішні відносини [24]. Більше уваги автор приділяє політичному і економічному розвитку держави, але щодо національного питання в імперії відзначає тільки утиски інтересів поляків, українців, фінів, євреїв, прибалтів, кавказців, татар тощо. Неординарним підходом до аналізу політичних традицій та національної ідеї в Російській імперії відзначився П. Мілюков з Англії, порівнюючи її розвиток у той період з розвитком США [21]. Станові проблеми, дослідження церкви та міського повсякдення у XVI-XX ст. зацікавили сучасного дослідника з Англії Ж. Госкіна. Проте його дослідження майже не висвітлює XX ст., бо завершується розглядом станів за часів діяльності декабристів в Російській імперії [18].

Російській імперії, її суспільним, державним та економічним проблемам за кордоном присвячується чимало збірників. Проте про Київську губернію інформації обмаль, вона має тільки статистичний характер. Серед таких збірників можна виділити один, що охоплює період від петровської епохи до занепаду Російської імперії [19]. Також цікавими та інформативними є тематичні збірники, зокрема «Переосмислення Української історії», видане Канадським інститутом з українських досліджень. Так, у статті П. Херлі аналізується повсякденне життя найбільших українських міст – Києва, Харкова, Львова, Одеси та Луганська у XIX ст. Також аналізується рівень урбанізації та розвиток промисловості. Цікавими є підрахунки автора щодо кількості споживання води в досліджуваних містах [16, 135].

Дослідженням підприємництва та буржуазії в Російській імперії займалися американці Г. Гуров та А. Рібер, порівняльною характеристикою повсякденного життя, культури та економіко-політичної активності англійської, німецької та російської аристократії займається американець Домінік Левін, над тлумаченням реформ в Російській імперії працювали американці Е. Глен та Е. Куртіс [14; 15; 20; 23]. Сучасна праця С. І. Жука,

видана в Америці, витримала багато перевидань, висвітлює актуальну тему реформ другої половини XIX ст. в Російській імперії. Проте на відміну від решти подібних книжок охоплює дослідження радикальних сект в Україні [27]. Проте Всі американські автори, як і переважна більшість зарубіжних, не виділяли й не виділяють окремо українських губерній, тим більше не звертають уваги на Київську губернію.

Отже, у зарубіжній історіографії питання соціально-економічного розвитку Київської губернії пореформеної доби не було предметом спеціального цілеспрямованого наукового дослідження. Слід відзначити зростання інтересу дослідників до соціальних проблем. Перспективи подальшого дослідження щодо соціально-економічного розвитку Київської губернії зумовлюються станом джерельної бази, яка постійно розширюється в результаті наполегливих архівних пошуків. Корисним може стати дослідження у напрямках гендерної історії, зокрема у питанні використання праці жінок на заводах та фабриках, соціальної історії, наприклад, при розгляді матеріальних і побутових умов різних прошарків та станів. Чекають свого аналізу суспільно-політичні аспекти розвитку Київської губернії, що можуть розширити уявлення про соціальні процеси пореформеної доби.

Посилання

1. Безаров А. Социально-психологические особенности еврейских погромов в Российской империи в конце XIX ст. / Александр Безаров // Исторична панорама: Збірник наук. ст. Спеціальність «Історія». – Вип. 9. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2009. – С. 7-36.
2. Бовуа Д. Битва за землю в Україні. 1863-1914: Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Даніель Бовуа; Перекл. на укр. Зої Борисяк / Наук. ред. Наталія Яковенко. – К.: Критика, 1998. – 334 с.
3. Боханов А.Н. Крупная буржуазия России (конец XIX в. – 1914 г.) / Боханов А. Н. / Рос. акад. наук, Ин-т рос. истории. – М.: Наука, 1992. – 260 с.
4. Иванов Л.М. О капиталистической и отработочной системах в сельском хозяйстве помещиков на Украине в конце XIX ст. / Л. М. Иванов // Вопросы истории сельского хозяйства, крестьянства и революционного движения в России / Под ред. Н. М. Дружинина, В. К. Япунского. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1961. – С. 312 – 336.
5. Каппелер А. Россия – многонациональная империя: Возникновение. История. Распад / С. Червоная – пер. с нем. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 344 с.
6. Крестьянское движение в России в 1901-1904 гг.: Сб. документов / Отв. ред. А.М. Анфимов. – М.: Наука, 1998. – С. 23 – 148, 203.
7. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): в 2-х томах / Б.Н. Миронов. – СПб., 1999. – Т.1. – 541 с.
8. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): в 2-х томах / Б.Н. Миронов. – СПб., 1999. – Т.2. – 567 с.
9. Поткина И.В. Правовое регулирование предпринимательской деятельности в России, XIX – первая четверть XX в. – М.: Норма, 2009. – 304 с.
11. Россия сельская. XIX – начало XX века: сб. статей / А.П. Корелин (отв. ред.); РАН Институт российской истории. – М.:

РОССПЭН, 2004. – 368 с.

12. Рубач М.А. Социальная структура аграрных отношений и классовое расслоение крестьянства в украинской деревне к 1917 г. / М.А. Рубач // Особенности аграрного строя России в период империализма / Редкол. С.М. Дубровский и др. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1962. – 343 с.

13. Социальная политика / под. общ. ред. Н.А. Волгина. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во «Экзамен», 2008. – 943 с.

14. Сучков И.В. Социальный и духовный облик учительства России XIX – XX ст. / Сучков И.В. // Отечественная история. – 1995. – № 1. – С. 65-69.

15. Glenn E. Russia: A Country Study / Glenn E., Curtis E. – Washington: GPO for the Library of Congress, 1996. – 450 p.

16. Guroff G. Entrepreneurship in Imperial Russia and the Soviet Union / G. Guroff, F. Carstensen (ed). – Princeton, 1983. – 253 p.

17. Herlihy P. Ukrainian Cities in the Northern century / Patricia Herlihy // Rethinking Ukrainian History / edited by Ivan L. Rudnytsky. – Edmonton: The Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1981. – 268 p. (P. 135 - 155)

18. Hoetzsch O. The evolution of Russia: History of European Civilization / Otto Hoetzsch. – London: Thames and Hudson, 1966. – 214 p.

19. Hosking G. Russia: people and empire (1552 – 1917) / Hosking Geoffrey. – Cambridge: Harvard University Press, 1997. – 548 p.

20. Imperial Russia 1700 – 1917 / edited by Ezra Mendelsohn and Marshall S. Shatz. – Illinois: Northern Illinois University Press, 1988. – 316 p.

21. Lieven D. The aristocracy in Europe, 1815 – 1914 / Dominic Lieven. – N. Y., 1992. – 186 p.

22. Miliukov P. Russia and its crisis / Paul Miliukov – London: Collier Books, 1962. – 416 p.

23. Orman E. Tahancza Poniatowskich: z dziejow szlachty na Ukraine w XIX wieku / Elzbieta Orman / Polska Akademia Umiejtnosci Fundacja Lanckoronskich. – Krakow, 2009. – 416 p.

24. Rieber A. Merchants and Entrepreneurs in Imperial Russia / Alfred J. Rieber. – Chapel-Hill, 1982. – 371 p.

25. Seton-Watson H. The Decline of Imperial Russia 1855 – 1914 / H. Seton-Watson. – New York, 1964. – 406 p.

26. Tevlina V. Formation of an Educational and Training System for Social Work in the Russian Empire, 1860s to the early 1900s. / Tevlina V. // Social History. – Vol. 33:3. – 2008. – P. 299-316.

27. Tevlina V. The Russian Empire and the West: Integration of Social Policies. – Archangelsk: Solti, 2008. – 308 p.

28. Zhuk S.I. Russia's lost reformation: Peasents, Millenialism and Radical sects in Southern Russia and Ukraine, 1830 – 1917 / S. I. Zhuk. – Baltimore, Maryland: The Jhon Hopkins University Press, 2004. – 457 p.

Казьмирчук М.Г. Зарубежные исследования о социально-экономическом развитии Киевской губернии послереформенного периода

В статье анализируется вклад зарубежных авторов в исследование проблемы социально-экономического развития Киевской губернии в 1861-1917 гг.

Ключевые слова: *зарубежные исследования, социально-экономическое развитие, Киевская губерния, пореформенный период.*

Kazmyrchuk M.H. Foreign studies on socio-economic development of the Kyiv province in post-reform period

In the article the contribution of the foreign authors in study of the socio-economic development of the Kyiv province in 1861-1917 is analyzed.

Key words: *foreign studies, socio-economic development, Kyiv province, post-reform period.*

13.03.2013 p.

УДК 93 : 908): 929 Виноградський

Н.О. Бойко

**СТАНОВЛЕННЯ
Ю.С. ВИНОГРАДСЬКОГО-КРАЄЗНАВЦЯ**

На підставі нововиявлених джерел у статті розглянуто чинники, які вплинули на формування життєвої позиції краєзнавця, історика та архівіста Ю.С. Виноградського. Проаналізовано його походження, наведено нові відомості щодо членів родини Виноградських, з'ясовано, які зовнішні фактори зумовили життєвий вибір краєзнавця.

Ключові слова: *Ю.С. Виноградський, Сосниця, краєзнавство, міський голова, губнаросвіта, губкопмис, автобіографія.*

В умовах відродження української державності особливої актуальності набуває регіональна історія. Помітне місце у становленні краєзнавчої справи на Чернігово-Сіверщині у першій половині ХХ ст. посів Ю.С. Виноградський – сосницький історик, краєзнавець, архівіст, мовознавець, фундатор Сосницького краєзнавчого музею (з 1993 р. – імені Ю.С. Виноградського). Втім, нині його ім'я відоме здебільшого у наукових колах, чимало праць краєзнавця досі не оприлюднено, відтак вони залишаються поза увагою дослідників.

Основний масив публікацій, присвячених Ю.С. Виноградському, становлять статті у місцевій пресі, значна частина яких була надрукована у радянські часи. Окрім життєвого шляху краєзнавця, у цих статтях, як правило, висвітлювався певний аспект його діяльності – археологічний, краєзнавчий, музейний тощо. Втім, частина наведеної у публікаціях радянських часів інформації є тенденційною і не розкриває усього розмаїття наукових здобутків Ю.С. Виноградського. Зокрема, згідно до вимог часу у низці статей робився особливий акцент на прихильному ставленні краєзнавця до радянської влади й менша увага приділялася його науковим здобуткам [1; 2].

З 1990-х рр. поживався інтерес науковців та краєзнавців до постаті та наукового доробку Ю.С. Виноградського [3]. Побачили світ студії О.Б. Коваленка, Л.В. Ясновської, В.В. Ткаченка, присвячені краєзнавчій діяльності Ю.С. Виноградського [4; 5]. Вийшов друком публіцистичний нарис В.М. Пригоровського, у якому схарактеризовано життєвий шлях та основні напрямки студій краєзнавця [6]. На початку 2013 р. вийшов друком науково-публіцистичний роман М.П. Адаменка, у якому вміщено чимало біографічних матеріалів про Ю. Виноградського [7]. Нині видавництвом Чернігівської обласної універсальної бібліотеки імені В.Г. Короленка готується до друку видання наукових праць історика. Втім, у його життєписі й понині залишається чимало «білих плям».

Маловисвітленою сторінкою біографії Ю.С. Виноградського є історія його родини. У своїй